

UNA ENQUESTA HISTORICOSOCIOLÒGICA SOBRE L'EMIGRACIÓ BALEAR A CUBA. EL CAS DE SÓLLER

Joan Miralles i Monserrat / Honorat Jaume i Font

RESUM

L'objectiu de la present comunicació és donar compte de l'enquesta historicosociològica sobre l'emigració balear a Cuba desenvolupada des de l'any 2001 fins a l'actualitat. Estudia l'emigració de les Illes Balears a Cuba i específicament el cas de Sóller. Mostra el treball de camp efectuat en distintes expedicions per diferents indrets de la geografia cubana desplegant una sèrie de qüestionaris als originaris de les Illes Balears avui residents a Cuba i els seus descendents. Es concreta la metodologia i l'abast de l'enquesta històrico-sociològica explicitant els resultats provisionals obtinguts fins l'actual estat de la recerca fent una especial èmfasi en el cas de les persones i famílies originàries de Sóller.

ORIGEN I OBJECTIUS DE L'ENQUESTA

Va ser en ocasió de l'estada a Cuba el 2002, que vaig pensar en la idea d'elaborar una enquesta de caire sociològic amb un vessant històric que ens informàs sobre l'emigració balear a aquella illa. Durant aquells dies, del 26

d'abril al 6 de maig, vaig dur a terme 15 entrevistes d'història de vida més o menys llargues a naturals de les Illes Balears i/o a descendents de balears residents avui a Cuba. Tot això feia part del projecte *Memoria histórica de los isleños balearicos en Cuba*, que vaig presentar a la Fundació Càtedra Iberoamericana vinculada a la UIB. Vaig fer les entrevistes a l'Havana i a Batabanó. De primer duia a terme una fitxa personal de cada entrevistat: nom complet, domicili, edat, ofici, lloc de residència, etc. D'altra banda, com solc fer sempre, demanava informació sobre els ascendents familiars i la descendència de l'informador. Com que en definitiva aquest tipus de dades sempre són més o menys fàcils de contestar i, alhora, és un tipus d'informació que no exigeix tampoc una forma oral imprescindible, vaig pensar que seria bo elaborar una enquesta que respongués a tot aquell conjunt de qüestions que ens poguessin donar informació sobre l'ascendència i la descendència de l'informador, amb l'objectiu concret de conèixer els següents punts:

1. Nom complet del primer o primers emigrants de la família, d'origen balear, que emigraren a Cuba.
2. Lloc(s) de residència a Cuba.
3. Oficis(s) o tipus de feina.
4. Lloc(s) d'origen dels illencs arribats a Cuba.
5. Descendència familiar.

De tornada a Mallorca vaig dedicar-me durant unes setmanes a elaborar un avantprojecte d'enquesta sociològicohistòrica sobre l'emigració balear a Cuba. Finalment, amb la inestimable ajuda d'Honorat Jaume, bon coneixedor d'aquella illa on residí alguns anys, donàrem forma a l'enquesta, que quedà llesta el mes de juliol del mateix any.

ESTRUCTURA DE L'ENQUESTA

L'enquesta consta de deu pàgines. En la primera hi ha una carta adreçada a la persona que emplenarà l'enquesta en què s'explica la consulta, datada el 29 de juliol de 2002. La segona pàgina duu unes instruccions per a emplenar el qüestionari. La tercera pàgina duu el nom de l'enquestat i algunes altres qüestions: lloc i data de naixement, poblacions on ha residit, coneixe-

ment de l'idioma català, sexe, professió, estudis i adreça. La mateixa pàgina inclou unes preguntes sobre els ascendents familiars: pares i padrins. La quarta pàgina inclou qüestions sobre els besavis. La cinquena pàgina demana preguntes sobre les primeres persones de la família que arribaren a Cuba. La sisena pàgina tracta sobre el cònjuge o cònjuges de l'enquestat. La setena i vuitena pàgines s'ocupen dels fills. Finalment, la novena i desena pàgines s'interessen pels néts de l'enquestat.

LES PRIMERES RESPOSTES

A finals de 2002 Honorat Jaume viatjà a Cuba i es posà en contacte amb la Casa Balear i, concretament, amb Manuel Comas, el seu president. Es feren algunes reunions amb representants de la Casa Balear de les distintes barriades de l'Havana. Es repartiren 600 exemplars de l'enquesta. A tal fi s'optà per repartir-les a cada soci de l'entitat, la qual compta actualment amb 2.831 socis. De tornada de Cuba, Honorat Jaume dugué unes 300 enquestes i, més envant, per diferents conductes n'arribaren una cinquantena més.

LES ALTRES EXPEDICIONS I EL TREBALL DE CAMP

El mes de novembre de 2005 ens desplaçàrem de nou a Cuba per realitzar un altre treball de camp. Aquesta vegada l'objectiu eren les províncies centrals de l'illa. Havíem fet el primer estudi als municipis de la Ciutat de l'Havana, i fora d'aquesta província, a la zona de Batabanó. Ara, el treball de camp s'efectuava en dues expedicions amb sortida i tornada a l'Havana. La primera amb la següent ruta: Ciudad de La Habana – Cienfuegos – Santa Clara – Sancti Spiritus – Ciego de Ávila – Matanzas – Ciudad de La Habana. La segona expedició arribà més lluny, en aquest cas, fins Holguín. La ruta fou la següent: Ciudad de La Habana – Cienfuegos – Santa Clara – Sancti Spiritus – Ciego de Ávila – Camagüey (de passada) – Santa Cruz del Sur – Amancio – Holguín – Las Tunas – Matanzas – Ciudad de La Habana. Repartírem en total 430 qüestionaris. Tot plegat, d'aquesta manera, fèrem les províncies centrals de Cuba.

Finalment, el mes de desembre de 2006 tornàrem a Cuba. Aquesta vegada el treball de camp corresponia a la següent ruta: Ciudad de La Habana –

Camagüey – Manzanillo – Santiago de Cuba – Ciudad de La Habana. Repartírem uns 100 qüestionaris més. Amb això cobríem una part de les províncies orientals de Cuba, que era l'objectiu d'aquesta quarta expedició. La darrera que hem fet.

LES DADES

En el moment actual tenim dades sobre 605 informadors que apunten a:

- Ordenació alfabètica d'enquestats.
- Ordenació dels familiars dels enquestats.
- Ordenació dels enquestats per lloc de residència.
- Llista dels noms dels illencs balears que arribaren a Cuba.
- Llocs d'origen dels balears que arribaren a l'illa.
- Primers llocs de residència en arribar a Cuba.

CONCLUSIONS PROVISIONALS DE L'ESTUDI

1. Els municipis i *repartos* (barriades) on resideixen els enquestats són:

A Ciudad Habana: els municipis 10 de Octubre, Arroyo Naranjo, Boyeros, Centro Habana, Cerro, Cotorro, Guanabacoa, Habana del Este, Habana Vieja, Marianao, Playa, Plaza, Regla, San Miguel del Padrón. D'altra banda tenim els *repartos* d'Alamar (a Habana del Este), Miramar (a Playa), San Francisco de Paula (de Sant Miguel del Padrón), Reparto náutico (a Playa) i Lawton (del municipi 10 de Octubre). A Província Habana: Batabanó i Surgidero de Batabanó. A Pinar del Río: Candelaria. A Villa Clara: Santa Clara, Riachuelo, Camajuaní i Placetas. A Camagüey: Camagüey, Santa Cruz del Sur, Minas i Nuevitas. A més tenim els repartos de La Norma (Camagüey), La Vigía (Camagüey) i Senado (Minas). A Ciego de Ávila: Ciego de Ávila, Júcaro, Majagua. A Cienfuegos: Cienfuegos, Yaguarama i Rodas; a més de les poblacions i *repartos* Barrio Pueblo Grifo (Cienfuegos), Ariza (municipio Rozas), Finca San Rafael (Barrio Pariso, Carretera Rodas a Cienfuegos). A Granma: Manzanillo. A Holguín: Holguín, Rafael Freire, Baguanos, Banes i Mayarí; a més de les poblacions i *repartos* de Fray Benito (Rafael Freire), Reparto Peralta (Holguín), Pueblo

Nuevo (Holguín) i Levisa (Mayarí). A Las Tunas: Las Tunas i Amancio. A Matanzas: Matanzas, Cárdenas i Ceiba Mocha. A Sancti Spiritus: Sancti Spiritus, Trinidad, Jatibonico i Olivos. A Santiago de Cuba: Santiago de Cuba. Hi ha dues enquestes sense adreça.

2. Pel que fa a la llista de noms dels illencs balears que anaren a Cuba trobam persones amb els següents primer llinatge:

Adrover	Busquets	Duran	Ginart
Aguiló	Cabrer	Enseñat	Gomila
Albertí	Calafat	Escandell	Gorrias
Alcover	Calatayud	Espino	Guasch
Alemaný	Campomar	Estaràs	Hierrezuelo
Alorda	Canals	Estartellas	Horrach
Amengual	Cànaves	Estela	Jaume
Amer	Cañellas	Estelrich	Jesús
Anaya	Cantallops	Esteva	Jofre
Antich	Cladera	Estopara (¿)	Jordà
Arbós	Coll	Fajo (¿)	Juan
Arnau	Caparó	Femenias	Juaneda
Bagur	Capellà	Ferrà	Llabrés
Balaguer	Capó	Ferragut	Lladó
Baldó	Carbó	Ferrando	Llansó
Ballester	Carbonell	Ferrer	Lliteras
Barbarà	Cardona	Ferretjans	Llofriú
Barceló	Carreras	Ferriol	Llompert
Bardisa	Castañer	Fiol	Llopis
Bauzà	Castell	Flexas	Luciano
Benejam	Castelló	Fons	Magnan
Bennàsser	Cedeño	Fonset (¿)	Maimó
Bestard	Cerdà	Font	Mandilego
Betti	Cervera	Fontirroch	Mangual
Bisbal	Cifre	Forteza	Marí
Blanco	Cirer	Franco	Marid (¿)
Blanes	Colom	Fuster	Marín
Bonet	Colomar	Galeana	Marqués
Bonnín	Company	Galmés	Martell
Bordoy	Cortès	Gamundí	Martorell
Bosch	Costa	Garau	Mas
Bover	Covas	Garcia	Masó
Buadas	Cunill	Garriga	Marquès
Buñi	De Jesús	Gayà	Massot
Burguera	Duarte	Gelabert	Maura

II JORNADES D'ESTUDIS LOCALS A SÓLLER

Mayans	Palou	Rivas	Suñer
Mayol	Pascual	Roca	Sureda
Medina	Pastor	Ródena	Tarrazà
Melià	Pellicer	Rodríguez	Terrada
Melis	Pérez	Roig	Texidor
Mercadal	Pericàs	Ros	Tomàs
Mesquida	Picó	Roselló	Torre
Mestre	Picornell	Rotger	Torres
Mir	Pieras	Ruiz	Torri
Miranda	Piña	Saguera (¿)	Tortella
Miró	Planas	Sala	Tous
Molina	Planells	Salom	Trulla (¿)
Moll	Pons	Salvà	Tur
Monjo	Porcel	Sampol	Vadell
Monserrat	Prat	Sánchez	Vallespir
Montaner	Prats	Sancho	Vanrell
Morey	Preto	Sans	Vaquer
Morlà	Puigserver	Sansó	Verdera
Morro	Pujol	Sastre	Verdú
Mulet	Quetglas	Sagrerà	Verger
Mut	Ramis	Seguí	Vicens
Nadal	Ramon	Serra	Victory
Navarrete	Reig	Simó	Vidal
Navazquez	Reus	Sintes	Villalonga
Nicolau	Ribas	Siré	Vinent
Oliver	Ribé	Soberats	Vingut
Oller	Riera	Socias	Vives
O'Ryan	Rigal	Soler	Xamena
Palau	Rigo	Soliveras	Ximelis
Palerm	Riudavets	Sorell	Yern
Palmer	Riutord	Suau	

3. Els pobles o llocs d'origen dels illencs que anaren a Cuba són: Alaior, Alcúdia, Algaida, Andratx, Artà, Banyalbufar, Búger, Bunyola, Calvià, Campos, Capdellà, Capdepera, Ciutadella, Costitx, Eivissa, es Castell, es Mercadal, es Molinar (Palma), Esporles, Felanitx, Ferreries, Formentera, Galilea, Llubí, Lluçmajor, Lloseta, Mallorca, Manacor, Maó, Marratxí, Menorca, Montuïri, Palma, Petra, Pollença, Porreres, Port d'Andratx, Port de Sóller, Puigpunyent, sa Pobla, sa Coma, Sant Antoni, Sant Cristòfol, Sant Francesc Xavier, Sant Joan, Sant Jordi, Sant Llorenç, Sant Mateu, Sant Miquel, Santa Agnès, Santa Eugènia, Santa Eulària des Riu, Santa Margalida, Santanyí, s'Arracó, Sóller, Son Rapinya (Palma), Son Servera, Valldemossa i Vilafranca.

EL CAS DE SÓLLER

Trobam sis enquestes relacionades amb Sóller. Les enquestes són agrupades seguint el criteri de referència a la primera persona comuna. Entenem per primera persona, aquella persona de la família de l'informador o enquestat, que arribà a Cuba procedent d'algun indret de les illes Balears, dada que l'enquestat recorda o en té informació, bé sigui per fonts orals familiars, que és el més comú, o bé per la documentació escrita que la família ha pogut guardar i conservar.

De les sis enquestes obtenim quatre grups amb avantpassats comuns. Això vol dir que cada grup té una primera persona comuna (o més). Començarem per l'enquesta núm. 56.

Abans, però, vegem quins són els llinatges que corresponen al poble de Sóller o que hi fan referència: Adrover, Albertí, Alonso, Barceló, Bordoy, Duarte, Mayol, Monjo (Monge), Oliver, Pericàs, Pol, Vidal i Villalonga.

1. **Enquesta 56: Nora Bordoy Suárez** (1946), de l'Havana, jubilada, casada amb Juan Méndez Alcoba. Té un fill i una filla. Nora Bordoy, l'enquestada, és filla de Mateu Bordoy Albertí, de Sóller i de Mercedes Suárez Sande de l'Havana.

Mateu Bordoy Albertí, solleric, nasqué l'11 d'agost de 1921. Arribà a Cuba el 29 de juliol de 1926. Tenia, per tant, 5 anys en arribar. Es casà amb Mercedes Suárez (1920). Mateu Bordoy va morir a Arroyo Naranjo dia 1 de novembre de 1985 i fou enterrat al cementiri de Colón de la capital cubana.

Els padrins paterns de l'enquestada foren Pere Bordoy Oliver, electricista, nascut el 10 de març de 1885 i Maria Albertí Barceló, nascuda l'any 1893, ambdós de Palma. L'enquesta diu concretament que són de Palma de Mallorca. Potser hem d'entendre que són de Mallorca sense especificar més?

Els dos avis paterns moriren al municipi d'Arroyo Naranjo. L'avi l'any 1976 i l'àvia l'any 1985. Tots dos són enterrats al cementiri de Colón. Per acabar direm que arribaren a Cuba amb un fill, l'avi de l'enquestada, l'any 1921 i amb una filla, Maria Bordoy Albertí.

2. **Enquesta 57: María Hortensia Riquelme Bordoy** (1942), jubilada, de l'Havana. Casada amb Indalecio Ardines Casa (Güares, Pinar del Río,

1943). Té dues filles i un fill. María Hortensia és filla de Raúl Riquelme Cabrera (Ciudad Habana, 1914) i de Maria Bordoy Albertí, de Sóller.

Maria Bordoy Albertí, sollerica, nasqué el primer de juny de 1917. Arribà a Cuba l'any 1926 en el vapor Montevideo. Residí a Arroyo Naranjo, on va morir el 18 d'octubre de 1999 i fou enterrada al cementiri de Colón. Maria era germana de Mateu Bordoy Albertí.

Els rebesavis paterns i materns de l'enquestada, María Hortensia (i també de Nora de l'enquesta d'abans) foren, per part de pare: Mateu Bordoy Monjo (o Monje), d'ofici "escribiente" i Maria Oliver Pericàs. Per part de mare els rebesavis de les enquestades foren Antoni Albertí Mayol i Margalida Barceló Oliver, ambdós de Mallorca, sense precisar res més.

3. **Enquesta 391: Rafael Arcángel Gutiérrez Adrover** (1923), de Marianao, municipi de Ciudad Habana, "contador" (comptable). Els seu pares foren Eulogio Gustavo Gutiérrez Pérez (Ciudad Habana, 1894) i Margalida Adrover Vidal, de Sóller.

Margalida Adrover Vidal, sollerica, nasqué dia 2 de març de 1899. Es casà amb Eulogio Gustavo Gutiérrez. Residí a Marianao, on va morir i fou enterrada en el cementiri de Colón. Els pares de Margalida foren Francesca Aina Vidal Pol de Felanitx i Rafel Adrover Ferrer, també de Sóller.

L'entrevistat considera Rafel Adrover Ferrer la primera persona de la família en arribar a Cuba amb Bartomeu Ferrer Villalonga. L'enquesta especifica que Rafel era de Sóller. De Bartomeu només indica que era de Mallorca. Possiblement eren cosins. La data aproximada d'arribada a Cuba és 1890. Residiren a Marianao i a Centro Habana, municipis de Ciudad Habana. Ambdós treballaren en la fabricació de maons. Tots dos i Francesca Aina tornaren i moriren a Mallorca.

4. **Enquesta 395: Roberto Corrales Duarte** (1940), "contador" (comptable), de Marianao, Ciudad Habana. Els seus pares foren Felipe Candelario Corrales Arencibia (Viñales, Pinar del Río, 1889 – Marianao, Ciudad Habana, 1975) i Matilde Juana Duarte Fernández (Bahía Honda, Pinar del Río, 1901 – Marianao, Ciudad Habana, 1990). L'avi per part de pare de l'enquestat fou Joan Duarte Alonso, de Sóller.

Joan Duarte Alonso, jutge de professió, s'establí ja de bon principi en arribar a Cuba a Pinar del Río. No sabem la data d'arribada, però l'entrevistat el considera la primera persona de la família en arribar a Cuba. Es casà amb Marta Fernández, de Cabañas, municipi de Pinar del Río. El padrí de

l'enquestat morí a Pinar del Río. En canvi la padrina, igual que els pares, va morí a l'Havana i fou enterrada al cementiri de Colón.

D'altra banda tenim 2 enquestes que fan referència al Port de Sóller. Són aquestes:

5. Enquesta 45: Antonio Felipe Caparó Martínez (1934), de Santa Clara, província de Villa Clara. Casat des de 1970 amb Xonia Salgado Moyà (1942), també de Santa Clara. Te dos fills, i una filla d'un matrimoni anterior. Resideix a Arroyo Naranjo, municipi de Ciudad Habana. L'enquesta diu que és "dibujante de la construcción civil" [sic]. Els seus pares foren Antonio M. Caparó Ribero (Cifuentes, Villaclara, 1891 – Santa Clara, Villaclara, 1978) i Georgina Martínez Fernández (Santa Clara, 1892 – Santa Clara, 1968). Els avis paterns d'Antonio Felipe, l'enquestat, foren Rita Ribero González, de Cifuentes (Villaclara) i Joan Caparó Coll, del Port de Sóller.

Joan Caparó Coll, el padrí de l'enquestat, nasqué l'any 1860 al Port de Sóller. Va arribar a Cuba devers l'any 1877. En arribar a Cuba s'establí a Calabazar de Sagua, Cifuentes, Santa Clara. Es dedicà al comerç. Morí l'any 1952 a Calabazar de Sagua. Rita Ribero, amb qui era casat, morí uns anys després, l'any 1968, a la mateixa població.

6. Enquesta 46: Georgina Caparó Martínez (1945), traductora, de Santa Clara, Villaclara. Resident a Arroyo Naranjo, Ciudad Habana. Casada amb Francisco Naranjo Abad (1946). Té un fill. És germana de l'anterior enquestat.

Georgina també és filla d'Antonio M. Caparó i de Georgina Ribero i néta de Joan Caparó Coll, del Port de Sóller.

Per acabar només afegirem que tant l'enquesta 45 com la 46 tenen per primera persona aquest padrí comú, però, a més, afegeixen cinc germans de Joan Caparó Coll dels quals pràcticament només sabem els noms. Són: Antoni, Bartomeu, Josep, Miquel i Salvador Caparó Coll. Llegim a l'enquesta que Bartomeu arribà a Cuba fent el servei militar mentre que dels altres desconexim si romangueren a Cuba o tornaren a Mallorca.